Шкільна художня бібліотечка

В. ВРАЖЛИВИЙ

ШІСТЬ ОПОВІДАНЬ

ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО
УКРАЇНИ

У.С.Р.Р.
ДЕРЖАВНЕ
ВИДАВНИЦТВО

В. ВРАЖЛИВИЙ

ШІСТЬ ОПОВІДАНЬ

ДЕРЖАВНЕ ВИДАВНИЦТВО УКРАЇНИ
Харків 1930 Київ

Бібліографічний опис цього видання вміщено в „Літопису Українського Друку“, Картковому репертуарі“ та інших покажчиках Української Книжкової Палати.

Зам. № 710

Укрголовліт № 1457 (848). Тираж 20.000 3³/₈ друк. арк. Ост. 364. Б-6.

В ЯРАХ

З високої гори видно села, ліси... А на горі порито ями. Ями темні і в них темно. Стук далеко розноситься під землею, гуде чавуном. Стук і балачка. Під землею в темряві, в пітьмі готсро б'є копаниця глину. Одколюються шматки жирної сизої глини: упаде кам'янистий, розляжеться, порозлазиться у всі кутки печери темними тінями. Заховались у печерях глибоких копаниці, б'ють та стукають. А наверху день, пече сонце, посміхаються з худої знесиленої трави, пожовклої, мов од морозу... Лише полинь пожмакує повирізуваним срібно-сірим листям... Перестав, стомився, замовк стук, луна рознеслась по ямі німо й глухо. Темрява. Зазирає в яму сонце, хоче досягти дна... Без сонця сидять, обидва на вогкій глині, повиті тінями. Копаниці лежать осторонь.

— Хведоре, в тебе немає борошна?

— Немає, — чутно зідхнув Хведір, — чорт його знає, що робити... А ще багато й копати. Риєш, риєш без кінця, а нічого не видовбав і досі... Ганчарі корови мають.

— Ти хоч дітей не маєш, — заздро вимовив Каленик.

Пітні обличчя подивилась на кучу глини...

— Проклята! — хтось з них вимовив. А Хведір підняв руку, заворушив мотлохом, обчепив мязи... Закурили. Обидва були босі; порепані, грубим шкуратком пообтягувані, здорові ступні одливалися на вогкій глині. Заморено дихали, і піт з бороди крапав на пошматовану, замазану сорочку; на носі, на лобі текли краплі...

А зверху, крізь проруб показувалось бліде, синювате небо; іноді проносились хмари й тоді робилося ще темніше. Каленик знову щось пробалакав. А Хведір подивився.

— Чи скоро закінчимо?

— А чорт його знає... Може повірять ганчарі, то й так дадуть борошна?

— Якби то!

Взялись за копаниці й знову падали на долівку шматки глини; важко одгукувалась

луна, бігала з одного кінця в другий довго, довго... і зомліла ніжними тремтіннями — замирала; а там знову новий розгін колихався без кінця. Били не разом, по черзі і од того ще дужче нісся, замирав гул...

Каленик і Хведір — брати, жили в сусідах, бідкалися, зранку щодня ходили копати глину. Без сонця... І очі в них були блискучі, дивились глиною сірою, сірою... А ввечорі вертались додому, спали міцно.

Затихло, покидали копаниці, а сами лізли догори; переставляли порепані ноги по пічурках. Вилізли, заболіли очі; а сонце висушило піт, принадно смажило тіло, вщупувалось поза одягом. Каленик обітерся сорочкою, розвіз грязь і сів. Хведір подивився на небо.

— Дощу не буде... От, слухай, якби завтра повитягати, скінчити та взяти борошна!

Той згодився, покивав головою. Хведір згадав:

— Давай обід варити.

— А хліб?

— Та вистачить. — Руки мокрі, од глини, брудно-сині, витер об штани. Закашляв

довго, пильно і вихаркав на пожовклі квіти чорний, важкий ворох слини. Високо підвів груди.

— Ху, — заморено дихав.

— Ти б пішов до доктора. А то в тебе щось таке... неладне!

— Ходив. Грошей немає на лікарство!

— А без грошей не можна? Там все ж є в больниці!

Подивився Хведір:

— Є, є... Та не для нас. Он піп брав у доктора без грошей, а я не піп, так мені не можна... Шкуродери!

І знову закашляв, наллялося кров'ю обличчя і він вискакував, подавався вперед, ніби його хвиля штовхала.

— Ото! — похитав головою Каленик: — наче, дивиться, й здоровий, а недовговічний.

Це вдарило Хведора і він мовчки прикусив губу та обсмикував вуса.

— А якби хоч трохи достатків. Дав би та купив ліків... Немає, — розвів руками — робиш і немає. Як воно другі? Такий був, як і я, а тепер розбагатів. Ну, ось тобі, Хведось!

— Е, в того була коняка, спекулянчив. Підживився. Ну, годі! Йди по дрова, а я піду наберу води.

Розійшлись. Ліс шепотів унизу, обмережувався на жовтому піску. Бугри од глини, зарослі вижовклою лободою, розтріскались. А ями глибокі, залляті жовтим соняшним сяйвом, потім сірими листочками, ховали дно... Густо ями: одна біля одної. Побуравились копаницями, а стіни шерехувато розкололись. Поламані, нерівні... А внизу схилився кучерявий, дубовий ліс. Він завжди балакав і загладжувався під луки й де-не-де обіймав зелених.

Повернулись назад. Каленик ніс у казанку воду, а Хведір — дрова. Осторонь, якраз над ямою, стояли рогачики, а на них почепилось на палиці колесо з великими спицями — ним витягували глину... А недалеко, майже на самій горі, верба общипана коливалась, переморгувалась з далеким лісом. А вони сиділи, багаття тріскало, розгоралось... Каленик мовчазний, з рудою бородою дивився кудись на ліс, на низ; пальці у нього отерпли, зігнулись.

Хведір повернувся, ліг на спину, заложив за голову руки:

— Оце кінчимо, та й плюнемо.

І кашляв, хватавсь за груди Каленик жалісливо кидав крадькома очима, та зашкарублими руками крутив цигарку.

Тіні шматками падали по буртах, падали на обличчя, задивлялись на мережаний пісок.

Каленик думав, потім повагом сказав:

— А добре, що ти не маєш дітей.

— Добре? Через жінку не маю...

Він жалкував за дітьми...

Пообідали, стомлено позіхали обидва, витягували руки.

— Спати хочеться...

— Ніч є задля того! Що ти — барин хіба?

Сонце пекло не так, один бік ями обливався неглибоко сяйвом. Цвіли очі, посмішка загравалась у Хведора...

Через гору тягнувся дзвін... далекий, знесилений пропинався через неї.

— Кого це ховають?

— Тепер щодня, майже.

Хведір веселішав, бо трохи відпочив.

... Шелеснула під мову обкусана верба, а груди забігали швидко...

— Ну, лізьмо! — і обидва полізли в яму. Знову стук, грюкіт — то високий, неясний, то низький, кривий.

Падає глина, а там одберуть її ганчарі; а може на підводах спочатку, а потім залізницею одвезуть на завод. Далі наліплять з неї горшків, мисочок, обмалюють чудовими фарбами... Не побачать Хведір та Каленик надзвичайної краси...

Кераміка то, а це — глина. Сіра, сіра пов'їдалась в тіло та струпами забризкалась...

...Цей рік — посуха. Сутужно приходиться обом, потроху ще тримаються.

— Надія на глину, хоч проклята, а через неї їмо шматок хліба!

...Відпочивали часто. Хведір кашляв і тут, але не так. Обернувся.

— Уже на Катеринославщині люди дохнуть, як мухи восени.

— А в нас? Батрачка з дитиною вмерла. Недавно... Опухла, посиніла...

...Мовчанка.

— Може в комнезам? Чуєш!

— А хто ж тоді позичить борошна? Та й то казати, як провідає хто з лісовиків, то не помилують, мабуть. Якби жили в селі,

а то забрались на яри, в Костенський... Мабуть обійдемось!

До заходу, за гору падало сонце. Сутінки прозорі чорніли, а далі полум'ям зітлілим згасла прозора мовчанка...

Сиріше розносився дух глини.

Становилось мокро в печерях.

— Ну, досить копати! На завтра буде що витягати!

Вилізли вдруге. Замість сонця їх зустріла зоря жовторожевою пеленою...

Витерли обличчя об сорочки. Каленик начепив куцину, а Хведір журку. Зверху в'їлись широкі кінці копаниць...

Пішли...

Зірки не блимали, бо було ще рано...

Йшли обидва стежкою через ліс. Вона вимулилась водою і схожа була на кручу. Занесена пісками, вкрита щебнями, крутилась поміж кущами і показувала іноді товсті коріння дубів.

Хведір побіг, зареготався. З гори понесло хутко вниз, за ліс.

Каленик плюнув, сказав:

— Диви, який веселий, а дома жінку мабуть бити буде!

Каленик повагом, великими чобітьми обминав товсте коріння, вимите дощами... Поводив рудою бородою. Нарешті зійшов з гори.

— Чого ти так черепашиш? — крикнув Хведір і його голос був життєрадісний, повний весняного гаму, лунав у співах вечора.

Каленик подивився на чоботи; вони почорніли, руді латки поховались.

— Диви, роса впала!

— Справді.

Зраднішав Каленик, сіпав ногами, бо він ходив так: сіпне, поставить ступню, відпочине з мент, тоді знову сіпне. В очах у обох глина сіра розтавала, а радість, немов облита росою — заблискувалась полум'ям.

Перед очима, на південь, захилила обрій гора, одрубом пішла од річки і вкрита лісами де-не-де піскуватилась.

Там на горі яранське кладовище. Волохаті хрести, а посередині бересток. Давнє кладовище, схоже на старого облізлого ведмедя... Розчепірив свої лапи ведмідь, вигнув спину хмарами... Стоногий ведмідь!

За горою, мабудь, села і люди. А ближче луки обгорнулись зеленою рядниною, щоб не змерзнути.

Замотрошився деркач: дрр-дрр.

Вечірні смутки жовтою пеленою закрасували левади. Левади, і ще левади... Плуг не проходив, не тріщав перієм. Цілиною співає під ногами придавлений перій, високий, пручкий, як дівочі груди...

А деркач свою думку тягне, забувається.

Здалося Каленику, що рвуться об леміш, об чересло нитки перія.

...Здалося й розмріялося.

На левади впала пороша рос...

...Перейшли через дорогу; починався Костенський ліс, а там, за ним яри.

Хатки попритулялись на скелях, над проваллями...

— Ти мені позич картоплі, а то Катерина мене з'їсть — обізвався Каленик до Хведора.

— Гаразд, пришли когонебудь. Прощавай, завтра раненько щоб там був!

— Добре!

Соковитий вечірній зір луків розтягався... Порвався, пропав. Волохаті руки дубів вились по стежці.

Через дерево загавкав собака.

Назустріч вибіг хлопчик, зовсім маленький ще, почепився на руку боязко.

— Тату, тату! Хліб є?

— Сьогодні картоплю будемо їсти, завтра хліб. — А сам одвів очі кудись на город, став. До хлопчика промовив:

— Івасю, йди в хату!

Одійшов Івась, сів недалеко на пеньку.

— А вчора хліб мати дістали! — всміхнувся він.

Каленик зняв копаницю, обіперся. Жінка вийшла з хати.

— Борошна приніс?

Він мовчав, а Катерина не вгомонялась. Потім раптом крикнула:

— Наробив дітей! Годуй!

Розгорілась кров, здвигнулась рука од копаниці, а сам слабо сказав:

— Катерино! Не був ніколи... Не знаєш мене чи що? На картоплі посидимо. Побіжи до Хведора; обіцяв даги!

Жінка заспокоїлась.

— А завтра буде?

— Завтра витягнемо глину, тоді й борошно буде!

Скинув біля присінків мотузок, взяв на руки Івася.

Хведір жив насупроти і жінка хутко повернулась, у пелені несла картоплю...

Яри поринали в завісі синього серпанку.

Каленик дивився на горщик, облизаний жовтим зубастим язиком. Випустив з рук Івася.

Хата кострубато похилилась; погнила й мовчазно насунула бовдур високий, товстий. Маленькі вікна задивлялись на багаття.

— Ну, йди! — жінка нетерпляче покликала їсти.

Каленик сів, повеселішав.

— Катрусю, не журись. Завтра буде борошно!

А маленька дитина, менша за Івася, підняла руки.

— Е, е!

Всміхнувся Каленик.

— А знають, що таке хліб... Немає землі, дитинко, а то б не журились. Хто хліборобив, тому дали, а таким як я, – дулю... А втім, не подохнемо.

Забрязкотіли миски. Івась почепився на шию батькові і сховався з ним у хаті.

Запустіло в подвір'ї...

На ярах парких висвічувались хатки — там спали, чекаючи завтрішнього, голодного дня... Через кручу, на другім кінці, виглядала Хведорова хата.

Мертво.

Багаття загасло й огонь не грається на мокрому тумані. З річки продирається потоками теплий пар.

Молодіє ніч. А небо затяглося хмарами, насупило брови. Стереже однобарвну хмару. Кладовище стоїть осторонь, просунуло в пазуху хмар волохаті руки.

Стома...

Раптом пронісся загартований вітер і повідомляли дуби один одного.

...Враз наповнились синім сяйвом ярки, засвітилось подвір'я.

Блиснуло і вмент золота гадюка зарилася в хмари.

А в підгір'ї ліс зашепотів.

Ударило.

А потім забризкав дощ... Забилось, залопотіло.

Рипнули двері. Каленик глянув лагідно.

— Не оставляє таки доля, — і пішов у хату. Ніч промайнула хутко.

Каленик одягся, взувся, нап'ялив шапку. Зійшовся там, де сходилися дві стежки, з Хведором. Поздоровкався. Хведір побіг, сковзаючись із гори, вперед. А Каленик зареготався.

— Ти сьогодні жінки не бив, того, мабуть, і веселий?

— А ти чого не надутий?

— Та я за дощик радію!

На листі стоманітним діямантом налились роси: од зорі зачервонілись луки; спереду тільки висока гора, залита лісом...

Хведір сміявся:

— Тебе жінка не била?

— Слухай, Хведоре, ти смієшся. А знаєш... Під гарячу руку замилую... Чортам буде тошно. Терплю, але як і ввірветься...

Хведір поміряв його поглядом:

— Я знаю: навкулачки ти вмієш, а тут куций, брате!

Оббризкувались прозорим, м'яким склом... Підходили до глинищ. Та ж сама гора. І з неї видно однакові села...

Але Каленик полохливо обмер, обірвався:

— Диви!

І жаху повні широкі, покров'янілі очі бігали по ямі. Хведір ковтнув глину, ноги затрусилися.

— Діждались дощика!

— І борошна — заїкнувся несамовито Каленик, потім припав з копаницею, підкопувався до заваленої ями.

— Може нетовсто, зверху тільки?

Сів і Хведір, брав руками важкі шматки і з прокляттям викидав...

...Каленик одкинув далеко копаницю.

— Що? Раділи за дощ? А тепер... — і раптом прокляв долю, дощ і глину.

— А їсти?

Завалена глиною яма, насмішкувато сіріла.

Стояв синій ранок.

Верба общипана зрухнулась, затрусила мрякою, а біля заваленої ями прибилось дощем вчорашнє багаття — вугілля.

— Що робити?

— Підемо на заробітки.

— А жінка? А діти?

— А то не знаю. Тут денебудь пристроїш!

— Тут денебудь? — гірко перекривив Каленик, — я не піду додому. В село піду, може наймусь, або позичу дещо!

Потім повернув вправоруч на дорогу.

...Каленик ходив найматись, його всюди стрічали з посмішкою і розводили руками.

— Самим не стає їсти!

І він обурений вернувся додому.

Після дощу чебрець розвивався в соняшному повітрі. Хата посвіжішала, бо бур'ян, що ріс на стрісі, позеленів. Катерина зустріла Каленика:

— Кінчили вже?

Він мовчав і дивився на діти. Катерина знову:

— Чого мовчиш? Хіба може... — боялась доказати, нервово перебирала пальцями передника.

— Завалилась яма! — вибухнув — і не балакай, а то вб'ю. Уб'ю! — і підняв руку.

— Коли це ти став такий? — Лякаєш? Ох, горенько! — заскаржилась і раптом змовкла. — А потім знову: Йолопе, чого стоїш? Нічого не їли сьогодні. Пху на тебе! — обернулась і плюнула.

Розлилась живцем кров по жилах. Надулись жили.

— На тобі! — вдарив і вмить пішов у хату.

Вона схватилась за голову і тихо сіла на порозі. Не плакала. Івась прибіг.

— Мамо, я хочу їсти.

А там провалля сходили, підіймались на гору.

Каленик проліз крізь двері.

— Катерино! Я йду на заробітки. Кажуть, що в Ковалівці хліб є.

— А я?

— Продаси кохту, мій піджак, покищо. А там я навідаюсь.

Нічого не відповіла. Злісно подивилась услід. Постать Каленика трохи пригорблена нижчала в яру... Він пішов до Хведора. А маленька дитина злізла на руки до матері й закричала: — е, — е!

— Їсти хочеш? – спитала Катерина й щільніш притулилась до дитини...

...Каленик вернувся з Хведором, взяв клунка й винуватий підійшов до жінки:

— Ну, прощавай! Не сердься, та бережи себе.

Скотилась сльоза. Поцілував Івася й пішов.

А Катерина дивилась услід.

ДІВЧИНА

Розповзеться, розточиться пісня надвечір'я, заллється жайворонком у далечині, підхватить струни безмежної нудьги й летить, летить... Зачепиться згуками крил за зерно, пошумить, подзвоне й знову пливе по хвилях згуків. А зелені луки піднімуть головки своїх трав, ніби слухають.

Село. Далі хутір. Гордій найнявся ще з весни в хуторянського дядька. Молода жінка залишилася вдома, а він майнув на заробітки.

...Зразу вечір. Він лежить у клуні, на сіні. Дрімає. Ліниво пробирається в ухо пісня з вулиці. А руки мляво болять. Він цілий день косив... Лежить, заморився від праці, закриває очі. Дівчата крикливо виводять, розтягують кінці, пересновують пісню.

Різними голосами заснували вулицю, затягли калічно павутинням.

Гордієві сниться, ніби він перечіпається через дівчачі голоси й немає сили вибитися з павутиння, розвести руками. Ще якесь мерещиться багно, якісь вип'ячені кінці. Потім пішло, пішло...

— Чи сон, чи дим?

І Марина вплелася, моргає. Чи може то солома?

— Кляті баби — аж скрикнув Гордій. Прокинувся, потягся, виплював соломинку з рота і всміхнувся.

— Кат його знає! й присниться така нісенітниця!

Встав, одчинив двері, зазолотилася солома від місяця.

Цвіркун пашить.

Вечір котиться без упину. По дворі носиться запах весняних пелюстків... Все лізе в голову, мчить навперейми, як каменем бухкотить.

На зустріч ішла Марина. Місяць світив і ніби об'їдав паркани, тини. Біліють босі ноги Маринині.

Гордій гордо став.

— А ти ж куди?

— Не до тебе, голубчику! Ні, — зареготалася. Ніс рівний загорілий одкинувся, а кінці губ заламалися ямками. Гордій дивиться, а серце радо б'ється, хоче кинутися ловити оті шкідливі ямки. А ямки розростаються, ширяться.

Схопив Марину.

А вона на нього зирнула.

— Е, голубчику, в тебе жінка є...

— Смієшся? Ну, ну — посварився пальцем.

Увійшли в клуню.

Марина сіла.

— Чого ти не приходив на вулицю?.. Бач, приневолює ждати.

— Видумала! Жонатий, щоб парубки... та ти доведеш до ума.

Загарячилася солома. Було в клуні напівтемно.

Марина ляпнула по руках Гордія.

— А ти чолов'яга нічого, їй-бо не поганий!

— А ти?

Зареготалися... Цвіркун злякався, замовк... І від цього сміху ховалася вічна нудьга, розставав біль, чи забувався.

Клуня стояла за садком, далеко від току.

Хутір крізь щілини оддалявся, а від поля пахло житами, весною.

Їх тільки двоє: Гордій і Марина.

Горобці зверху, в дірках, спросоння заб'ють крильцями, засиплять на солому пилюги.

Балакає Гордій, обхопить Марину за стан, а вона крикне: зась! і враз обернулась, покотилась по сінові, він хотів за нею, а вона сердито крикнула:

— Не смій, а то втечу!

І Гордій не рухався з місця.

„Справді втече" — думав він.

Через щілину проліз промінь місяця, впав на груди, сковзнув по руках.

— А що, Гордіє, як твоя жінка з кимнебудь так як ти?

Гордій загруз у соломі, голова тільки виткнулась. Він раніш про це не думав. А все ж таки відповів.

— Що? Нічого.

Він то думав не те... Щіпав сам себе за підборіддя.

Другі гони проходили. Нове все. Сміх закляк, замерз. А холод, а може й сум підносив спогади.

— Он, бач, Марино! Хто знав, що ти тут будеш?

— Ніхто? А батьки твої живі? Ти з Катеринославщини... А там зразу несолодко.

Гордій жалівся на роки; згадав подорож, голодних.

Але на мент.

Марина підскочила, як кішка. Обвила його руками, а Гордій хитро брав соломинки й починав лоскотати.

Вона кидалася, сміялася.

Весело, дзвінко! Праця забулась. І життя посміхається.

Надворі поволі спадала темрява: падає, за деревом видно присмеркову хмару, а вище синюватий колір неба переходить у зелений і там далі зовсім чорніє. Зорі зникають і знову придушені сиплються в повітря.

За клунею поле і в день на ньому блакитніють волошки.

Йшов недавно Гордій по степах, місив босими ногами грязь, а чоботи ніс за спиною...

Зустрічав хрести, де розстрілювали німці...

... Тоді мріялось. А він туманився, оглядався й сварився:

— Стій, жінко, тільки не вбережи себе!

Жевріли жита. Хліб далі був кращий, повніший: схиляв колоски й де-не-де виліг.

Праворуч виднілися хутори... Ночував у дядьків. І одного вечора прийшов на цей хутір.

Стислося серце. Жінка поринула тоді в пам'яті.

Хотів найнятися і, нарешті, з одним дядьком зійшовся, хоч дядько й казав:

— Та це так, одолженія зробити, а то б не найняв.

... і побачив Марину.

І кожного вечора, кожної ночі співали посмішки. Тільки з зорею стомлені заснули...

А вранці Гордій ішов косити віку і все згадував Марину.

— Клята дівчина! Чого морочить? Вдруге відразу засну.

Віка лягала покосами, заплутувалася коса в кучерях. Інколи мантачився жаль, закидавсь осторонь зеленим співом чи од віки, чи од молодого літа.

Гордій розмахувався й тяг вікові хвости. Широка ручка підстриглась... А піт котився; Гордій зачервонівсь, обшпарював розпашену шию.

Далеко в степу перегукувалися перепели...

А ввечері вернувся Гордій додому, як уже стемніло.

Зустрів хазяїн, спитав:

— Гм, що? як воно береться? — а сам думав — „ото тобі й комнезам, вивчись робити!“

— Та нічого—відповів Гордій.—Віка добра дуже, так воно трохи важкувато.

Вечір такий, як і завжди, з тою ж синявою продертою зірками.

Гордій хотів сьогодні відразу заснути. Він урився в солому. Десь у соломі торохтів цвіркун.

А Марина не приходила, він повертався з боку на бік і думав, думав.

— Чого не йде?

І раптом вискочив із клуні. Назустріч ніхто не йшов.

Збоку стояли комори.

Він вийшов за ворота. На дубках сиділи дівчата з хлопцями.

Вони не співали. До Гордія доносився маленький гомін, солодко завмираючи в тиші.

Гордій підійшов, поздоровкався. Дівчата зачмикали. А між ними Марини не було.

Постояв, повагом обернувся й пішов назад у двір.

Зверху Волосожар діямантово блестів.

Небо спокійне.

Він задивився на небо, а думав про Марину.

Під коморою сиділи червоноармійці; вогні від цигарок світились, як зірки.

— Що, товаришу, за робітника? — спитав один із них.

— Та... так... на строк.

І мовчки подивився в клуні Марини, довго повертався. Очі злипалися, і він заснув.

А Марина стояла з хазяйським сином. Вона трохи пригорнулася до його, на обличчі лягла тоненька смуга незадоволення.

— Ви, як панич... куди-ж-пак — нам... Я — що?

Павло, його так звали, прикусив губу, бо почув насмішку, і гостро промовив.

— Да, це то так, конешно, предложим, що я панич, а хто ж твій Гордій?

— Та й Гордій — мужлай: такий муркет і слова не вміє вимовити... Так, Гордій, зате, хоть і сьогодні жінку покине й буде жити зо мною — запишеться... А ви дурите...

Вона одкинулась од нього, з ненавистю подивилася на товстий кирпатий ніс, зморщилася:

„Ху, який противний і дав чорт вродиться багачем“.

Заворушився у вербах вітер, перегнав по землі легенький холод і потім зник.

Вони стояли біля тину... А далі йшло поле, там замерла річка, вигонила шепотінням очерету диких качок.

— А що? ти хочеш заміж виходити... То таке... Свекруха...

— А-а. Нічого я не хочу, якби хтіла, то й вийшла... Тікайте — вона відіпхнула Павла рукою.

— Мариночко... — ніби ласкаво промовив Павло.

— Не чіпайте... Гордій за вас кращий.

— Гордій? хахол миршавий, отой, що й обернутись не вміє... Ха-ха...

Він засміявся зле, наче хотів сказати щось про себе...

— Та того Гордія... я скажу батькові — і в два щота... ваших нет. Отак то... Ми можем... Можна й так, покликати і на, мов, Гордієчку, тобі твоє, да...

Марина спалахнула.

— Ні, ви так не зробите... Тепер то ви куці... Це, брате, було.

— А так, конешно... то ж воно й ти не від тих грошей.

Він пішов, вимовивши з погрозою останні слова.

Хутір сірів. Дахи розкидалися нерівно. Галки, що раніше піднімалися зграями й трусили пов'яле листя, тепер заснули кучами й здалеку чи крапками, чи чорними шапками сиділи на вербах.

Марина засмутніла.

— И-и, чорт...

Тільки поволі струшували колоски роси, нахилялися остючками один од одного, наче кланялися.

І така тиха, і така мила вечірня пісня!

Стежки ті малесенькі, що по обніжках маленькими гадючками полізли по полю, чогось злякалися і не видно їх за колосистим хлібом.

Вона хутенько пішла до Гордія. Він сонний почув, що щось тепле його зігріло. Прокинувся й побачив Марину.

— Ти того не приходила? Я думав, що

тебе вже не буде... Думав, може до хазяйського... Ох, тоді б?

— О, Гордієчку, таке й видумав, хіба б я пішла до нього...

Гордій притулився до неї грубо, ніби прорізав її цівками очей. Вона покірно подивилася на нього.

— Ех, Гордію! Ти хочеш, щоб тобі було гарно і там і тут... Знаєш, за двома зайцями як женешся, що виходить? Ти хитрий, а погано буде, як сам себе обдуриш.

— Чудна! — і більш нічого не вимовив.

Пахло жіноче тіло, загарами вітряними пробіралося.

— Так то! — сумно зідхнула.

Гордій дивився на лати, на шматки неба.

А в Марини очі горіли, як дві блискучі жаринки, тільки посміхалися з нього.

Гордій дивувався.

— Чи вона мене чим обпоїла? Жінку вдома покинув.

Місяць, зірки шупальцями захолоджують солому, грають живорадісні пісні й тікають із зорею в поле, а потім з поля витягують свої щупальці, як петрик.

В клуні свіже сіно, є й торішнє. Почувається рівне дихання Маринине, підіймаються груди.

Задивився Гордій, накрив рядном, обпоївся лоскочучим духом і заснув.

Однако підвищується стріха й моргають, перекликаються горобці.

Настали жнива.

Важка спека.

Снопи порозкидалися, гріються. Гордій іде вперед.

Жито зомліває, падає... За ним Марина в'яже.

Постаті косарів розгулюються: з одного кінця на другий кидаються розмахи. Шершить жито та деренчить перій.

Лан понад шляхом.

Марина чорними очима вбирає спеку й вони переливаються блеском. Хустка збилася на потилицю, а шия рівна, з маленьким бугриком, купається в повітрі.

Гордій непомітно, коли мантачить косу, подивиться, засміється...

До них під'їхав вершник і попрохав води.

Марина радісно крикнула — є, ось вона! — і піднесла йому кухоль — той напився.

— А ти дівчинко, так собі, я вже й влюбився.

— Невже?

Сніп випав, колоски розкидалися по стерні...

Гордій подивився з-під лоба.

— Не одставай! — гукнув він — ач, уже лащиться.

Йому зробилося досадно. Важко деренчала коса, іноді залазила в землю своїм гострим кінцем.

— Чорти й принесуть, — бурмотів Гордій.

А коли докосили й поклали в полукіпки, він одійшов осторонь, сердито збив косу й прив'язав її до кісся. Потім сам пішов на хутір.

Марина сміялася.

Полукіпки, ніби стояли в очіпках. А стерня однобарвна, золота розійшлася по лану. На других нивах шумів ще нескошений хліб.

Марина йшла позаді, чогось весело співала.

— Чого ти тікаєш од мене?.. Так я найду ж не такого, як ти.

Полукіпки настовбурчились, а хутір завився перед очима в зелені кучері; перед ним залягли бурти, і тому видно було самі дахи.

Марина догнала Гордія.

— Ну й дурень же з тебе, й подратувати не можна. То я так.

— Та так, — призирливо протяг він, — і з хазяйським так, і з усіма так, і зо мною так...

— А як же?..

— Сатана... як сучка, до кожного лащиться...

— На те я дівчина.

— А як жінкою будеш?..

— Твоєю. Так твоєю я не буду...

— Побачимо... — і він хутко йшов уперед. По його твердому обличчі йшли маленькі струмочки поту.

— А хазяйського зажену на той світ... Він думає, що не зумію... То побачимо.

Марина уважно слухала й лице її ставало серйозне.

— Якби не такий... Ти ось сам здох би з голоду, як би не найняли... А двох жінок мати — не твоїй кишені...

— А ти хочеш за такого, щоб кишеня була.

— Нічого я не хочу.

Гордій скрипнув зубами, схопив її за руку.

— Ти...

— Одв'яжись... Дивись — що я тобі таке?

Осінь.

Плелося плямами, падало на душу осіннє павутиння.

І осінь, ніби очі душі, що одкриваються то песливі, а то холодні. Осінь закутує небо павутинням, переплітає. Біля хутора вдень борються вітряки з вітром: дощаті, полатані крила млинків мотаються, як перед смертю. Чорні тіні пробігають по землі й крізь прорізи показують зелені плями; високо підлітають, і одміривши крок, падають униз. Млини, як опеньки порозкидалися... Коли вітру немає, то вони виставляють широкі руки й стоять, ніби зайці.

Гордій прохав Марину.

— Маринко, давай запишемося!

— Туди к чорту, одна, мабуть, здихає з голоду, так ти й мене так... Е, ні, не на таку наскочив.

— Може тому віриш, — він показав рукою на хату, — так той злиднів таких не візьме.

— І не треба...

Літо минуло. З поля позвозили снопи

і поскладали у великі, високі стіжки. Згущувалися повесняні мокрі трави, збивалися, як ковтун.

Становилося жовто.

— Ти знаєш, вже скоро й додому.

Гордій думав про жінку.

— Ну, як тепер вернутися до жінки?.. Вона ж знає. А — баба й кінець... Всі баби...— сплюнув.

Марина крутнула головою.

На току стіжки куріли свіжим сіном; зверху на них лежали палиці... Відкілясь чувся післяжнивний сміх, плескіт річки.

— Марино! — глухо сказав Гордій, сховав очі за густими бровами, — оце я думав. Спав, возив сіно і все думав... як ти не запишешся — рішу.

Марина захолонула, в очах перескочили жахливі вогники. Гордій міцно зціпив Маринину руку, нахилився.

— Так, чуєш?.. жінку відбила, тепер записуйся.

— Пусти... запишемося... який ти страшний, — нехай тобі пек. — По її тілі пролізли холодні плями, вона здригнула.

Це було на току, де виростає, чуючи зиму,

жито, довге й тонке, і де під ногами толочилася полова.

Сірі стіжки куріли. По степу носилося листя, і його, мабуть, десь їли, як і курай.

Не рипіли перевесла, не гули машини. Вівці йшли з стерні отарою, збивали пилюгу, а чабан лякав їх батогом.

Марина обминала Павла, не хотіла йти й до Гордія. Але ввечорі Гордій її зустрів біля клуні, він стиснув її руки і, ніби не чуючи сам себе, питав:

— Ти запишешся після строку?

— Пусти... запишусь.

Він не помічав, як холодніла Марина і як довго шукала спокою.

— А я зразу хочу, зразу, — насупившись промовив Гордій.

— Гордієчку... в тебе жінка є... в тебе ж грошей немає.

А він не слухав її:

— Сьогодні... Ти водиш: літо пройшло! Нічого не хочу знати.

— А як я не хочу...

— Ти не хочеш?! — очі йому зробилися страшні, сам він дужче й дужче давив Марині руки.

— Та ні... то так!.. Тьху на тебе! який нетерплячий, запишемося після строку.

Після цього пройшло декілька днів... Почали йти дощі... Гордій ходив сумний.

Одного разу зустрів Павла, той сміявся.

— Що ж Гордієчку... сам не з'їв і другому не дав.

Гордій останні дні не бачив Марини, а насмішки хазяйського, ніби не чув.

Він думав: — вона ж казала, що буде жити зо мною.

Але все ж таки пішов шукати Марину. Її ніде не було... Тоді він увечері підійшов до хазяїна й спитав між іншим:

— Де Марина?

Хазяйський син стояв біля вікна.

— Я ж тобі казав... Згадав ти пізненько, — промовив він, — вчора пішла ще вранці додому... Роботи, значить, немає... а їй залишилося два дні. По хліб може батько приїде.

Скривився Гордій, пішов у клуню.

— Одурила! А жінка?..

У клуні було тихо, тільки в кутку пищали мишенята.

А біля клуні стояли явори, листки пообсипались, і вони були холодні й голі,

ЗЕМЛЯ

Тиша. Буденний сірий вокзал. Понівечені вікна та каштанові покусані двері. Навколо зморщені кущі жовтої акації. Біля буфера, що висить замість дзвінка, похмурий сонний дядько. У відчиненім вікні вокзалу довговолоса голова телеграфіста. Осторонь далі до семафору на степ, самотня будка, що видає старовинною каплицею. І над усім цим байдуже небо з вечірнім пругом та серед повітря золотий пил комарів.

Одним словом, це була одна з тих станцій, що спить усе життя й незадоволено бубонить буфером, почувши з депеші про потяг. Тут я встав з пасажирського потягу, щоб не опинитися в руках меткого контролера. Їхав, звичайно, з копійками, з полотняною торбою, де лежали крихи хліба. Насамперед я звернувся до сторожа, чи не

знає він, де тут можна попоїсти. Дядько мляво прокинувся, вийняв з кишені люльку, насипав махри, і навіть не подивився на мій бік. Довелося вирішити, що йому позакладало, й підійти до телеграфіста. Цей поставився уважніше, хоч на запитання й не відповів, але зате почав докладно розпитувати, чого я тут устав та куди їду, хто я такий... І, кінець-кінцем, скінчив свою думку про їжу так:

— Не скажу. Бачте, чужому чоловікові... виду вашого я не бачив, а аґентові хтось гавкне, то...

В цей час у кімнату ввійшов товстенький низенький чоловік, в окулярах, ниткою звязаних на переніссі, з мідними брелками на животі, у вичищених ботинках — взагалі, начальник станції.

— Що? Хто? — коротко, глухим басом запитав він.

— Та це я! — я дужче зліг на підлуток, щоб мене гаразд було видно. Моя загоріла кострубата голова, помнята сорочка, розстебнутий комір одігнали начальникові очі кудись на муху, що жалісливо скрипіла над чорнильницею. Через кілька хвилин началь-

ник, перебираючи брелки на ланцюжкові, звернувся до мене.

— А чого ви на станції?

— Та якщо можна, то переночую: мені — 60 верстов додому.

— Ночувати? На станції? Тепер? та хто ви? — Під час вимови цих слів увесь спокій утік, обличчя знітилося, а голос начальників став тонкий і раз-у-раз обривався. А згодом рясні брови збіглися, немов змовляючись, начальник вирішив негайно покликати аґента ДПУ, що якось опинився на станції.

„Звіряти документи“, промайнуло в голові, „а чи в мене з ними все гаразд?“ Я обмірковував і перелічував, що можу показати, як треба буде. А що питатимуться документів, а не чогось іншого, так цього певний я був так, як і того, як проїхав 100 верстов без квитка. Час був такий, що без документу жити було не можна, та ще до цього, на моє нещастя, босяки на передодні когось ограбували тут на пероні серед білого дня. Я вийняв мою засмальцьовану студентську книжку, що була прострочена рівно на 3 місяці, розгорнув і побачив товаришів профквиток, що брав його на

знижку в кооператив чи що. (Звичайно, я забув його віддати). Можна було під кущі до шкаралуп закинути студентську книжку, якби не цікаві очі телеграфіста та не його руки, що вже простяглися за паперами.

— Партейний! — промовив телеграфіст з великою пошаною, тримаючи в руках профквиток. Він уже хотів мені його повернути, але за дверима почулося солідне дзенькання острогів і задоволений кашель.

— Ось, ось, оце — він! — запобігливо до аґента, і разом гордовито до мене, пробасив начальник станції.

Аґент був молодий, рудий, і з ластовинням, і з закуреним носом. Під лівим оком сиділа бородавка. А взагалі обличчя було симпатичне.

— Дай сюди! — тихо й повільно наказав телеграфісту аґент.

Я стояв мовчки, сподіваючися, що йому ліньки буде глянути на студквиток. Проте, настрій змінявся, як і краєвид: хмурів, чорнів, кожна тінь від руки аґента падала страхіттям далеко за перон. На дворі холоднішало, свіжим повітрям падала роса. Вгорі мовчазні й сині виринали перші зірки.

Телеграфіст засвітив лямпу, обережно надіваючи скло й проганяючи легеньких жовтих метеликів. Начальник сів на стілець, спочатку підмостивши хустку, потім зухвало дивився на мене, інколи зиркаючи на аґента, що схилився над столом.

— Ви, товаришу, не сердьтеся на нас. Наше життя — документ: єсть оний, живи, нєсть — одвічай! — філософськи промовляв начальник, ховаючи слова в розкішні вуси.

— А ну, супчик, ідіть сюди, — перебив аґент.

Я слухняно повернувся, щоб увійти в двері, але аґент наказав мені лізти просто в вікно, бо втекти, мовляв, недовго. Гострі очі аґентові дивилися кудись насторонь, але почувалося, що це робиться для того, щоб потім раптом глянути в вічі.

— Ага, так це твої бумаги! Чого ж вони не однакові?

— Та бачте... — я почав плутано доводити те, що я звичайнісінький собі студент і більш нічого.

— Дак, дак — вистукував під акомпаньямент телеграфу начальник. — Видно! Один розстебнутий комір чого стоїть, а очі, у-у.

— Учотна карточка є? — сміливо глянувши на мене спитав аґент.

— Та бачте. — Але на цей раз не слухали, звичайними словами, що скрізь лунають по нашій розлогій країні, наказано було піднести руки вгору. Це виконано було за кілька ментів. З моїх кишень посипався порох і потертий черствий хліб. Не було знайдено нічого протизаконного. Начальник бігав навколо мене і, нарешті, спинився, обшукуючи кишеню в сорочці. Але й там нічого не було.

— Що з ним робити? — промовив сам собі під ніс аґент.

— Одправить на Водяну, — щиро порадив начальник.

І в моїй перспективі стала подорож до резиденції аґента: кілька день буде загаяно до з'ясування справи, за той час десятина батькового хліба осиплеться, бо її ніхто не скосить.

— Пустіть мене додому — попрохав я щиро, з благанням.

— Сиди мовчки. Що ж його робити з ним? — добавив про мене аґент.

— А-я-яй, не знаєте що. Просто депешою

пошліть, нехай дрезиною пошлють трьох охоронників і заберуть. Залишати тут отакого громилу не можна, ніяк не можна, — радив начальник. — Його покищо можна заперти так, що не втече.

Ми вийшли з кімнати. Опинилися в якімсь темнім коридорчику, де дуже вдарив у ніс неприємний запах. Як ми зібралися на другий поверх, мої проводарі одчинили маленькі двері. Побажали ввічливо надобраніч і сміючись сховалися за дверима. За ними лише цокнув замок.

Це була маленька кімната із загратованим вікном, без шибок, що крізь нього падало місячне світло. Тут, напевно, раніше складалося різні станційні папери, бо й досі на долівці валялися білі шматки. На стані понаписувано було різних афоризмів надзвичайно багато, але вони, на мою думку, ніякої вартости не мали. Думка про те, що депешу одправлено, не кидала мене. Я навіть уявляв її зміст, де обов'язково мусить бути написано про бандита, про надзвичайно сильний конвой і хуткість дрезини.

Виходило так: до Водяної 6 верстов, значить, охоронники, поки зберуться, за годину певно будуть тут, а я, якщо втечу, то через годину можу спокійно спати в ліску, що був на три верстви від Водяної і стояв недалеко лінії. Цим ліском проходила дорога додому. Але як втекти. Мій мозок напружувався до найвищої міри, кров у скронях швидко стукала й пляни в голові повставали один від одного неможливіші. Я пригадував, як у таких випадках робили різні герої. Але в мене, у кишені, не було тих промінів, що спалювали залізо, на жаль, не було також і сили Самсона, хоч і патли були чималі. Єдине, що мав, це — звичайний ніж із одверткою, пробцером і виделкою. Я завжди його носив у кепці, спеціяльнім капшуку, що був пришитий до підкладки. І от, з цим ножем я взявся за роботу. Двері було замкнено на замок: в цьому я впевнився. При місяці замигтіла ручка, я намацав те місце рукою, де приґвинчено її було до дверей, потім почав одверткою одкручувати, раз-у-раз прислухаючися, чи, бува, не йде хто. Було тихо і лише повільний, ледве чутний, писк ґвинтика лунав у порожній кімнаті; іноді моя одвертка сковзалася, тоді я боязко присідав і прихилявся до дверей.

Ніхто не йшов. У кімнаті почав вечірню пісню цвіркун. Робота навдивовижу йшла хутко. Вже один ґвинтик лежав у кишені, а через якийсь час і інші три цокотіли при кожнім моїм рухові. Я метко зняв ручку, обережно поклавши її додолу. Тепер треба було вирізати замок. Я гострив ножика об цемент на луткові доти, аж поки лезо не знімало на руці волосся. Потім почав різати двері. Серце хотіло від мене втікти так, як і я з цієї кімнати. Руки стали холодні, як залізо. Скіпочки поволі падали додолу сухими голками сосни. Руки працювали хутко. Незабаром останній шар дерева було знято і мій ножик торкнувся до замка й тужливо задзвенів. Тепер залишалося лише тихо, не стукаючи, зняти замок. Я його вийняв і наспіх черкнув олівцем на папері, що лежав долі, коротенького листа до аґента:

„Товаришу — я не бандит".

Потім, глянувши востаннє весело на кімнату, де безперестанно сюрчав цвіркун, навшпиньках вийшов за двері. Крізь розбите вікно коротенького коридорчика вдарило степовим духом, мінливим світлом зірок

і далеким свистом паровозу, що йшов на Водяну.

Я зійшов тихенко по східцях і задніми дверима вийшов з вокзалу.

Тихий, тихий степ. На місячних проміннях виблискує жовтий стиглий хліб, перетінюється в легеньких віяннях вітру, немов величезний важкий птах, що ніяк не здійметься з місця, а лише тріпоче крилами. Дорога губиться, одходить од залізниці, залишаючи позаду на сході довгі ряди струнких стовпів і жовті кліпливі оченята станції. Спереду бованіє ліс, як сонний допотопний звір. Я іду швидко, бо так легко ступаю, немовби тепер взяв силу рухатися. Легені широко й високо зідхають. З уст самовільно зривається тиха якась сумна пісня. Дорога йде яром і мене, напевне, вже не видно зі станції. Ось вже зараз ліс, долітає його безперестанний шелест. Відкілясь збоку війнуло вогким запахом мочених конопель і наблизився одноманітний крик жаб. Нарешті крізь дерево засрібліла річка, потягаючись уві сні.

Я опинився на прогалині, що заходила вглиб лісу. Спереду мерехтіла вода та шу-

мів очерет, як шумиха. Ззаду стояв ліс, що немов би то перегортав сторінки не знать де схованої книги. Голова моя очманіла, очі мимохіть сплющувалися. Я почав шукати місце, де б можна було заснути. Довелося йти назад, бо біля берега було вогко. Випадково, біля прогалини, я натрапив на закинутий курінь. Запалив сірника: жовтеньке світло захиталося й блідо затопило великою жовтою плямою стару солому стріхи на курені й зігнало полохливого кажана. В курені було сухо й затишніше, ніж надворі. Я притяг з берега кілька снопів сухих конопель і постеливсь долі. Ліг. Разом зі мною напружено дрімав ліс. Крізь дірку в курені виднілося заніміле листя. Я залишився сам зі своїми думками й напружено прислухався до шелесту листя, до тріску падалішнього гілля, що раз-у-раз сипалося на землю. Інколи шелест нагадував собою далеку людську ходу, а хруст гілля — луну, якоїсь ворожої й настирливої розмови. Часто в цей хаотичний шум вплітався змучений голос лісної птиці або повільне лопотіння її крил. Тіло тяжко стисло почуття самотности, свідомість того, що ніде немає жадної душі.

Здавалось, що мертві тіні враз заворушаться й побіжать на мене.

Я почував терпкий холод.

Даремно заплющував очі, даремно лічив доти, аж поки в моїй голові не переплутувалися всі числа в чудернацькі, дивні істоти, — заснути я не міг. Хвилювало щось зовні, дарма що це ніяк не приставало моїй вдачі, серце повільно й глухо стукало. Хотілося кудись тікати. Але я що-разу себе заспокоював і щільніше закутувався журкою.

Я вистромив голову в дірку. Було надзвичайно темно й вогко: збиралося на дощ і вже інколи падали важкі рідкі краплі, що чудно якось шуміли по листі. Десь далеко гуркотів грім і інколи били світлом серед знеможеної темряви зірниці. Подекуди несподівано пробігав вітрець, шелестів по очереті над річкою і йшов далеко в чорну смугу. Не чулося нічого: і я знову уперто хотів заснути. Але сон не йшов на думку. Я почав думати про аґента, про батька, про те, що треба завтра вдосвіта попростувати додому і раптом пролунав неймовірно розпачливий крик:

— Рятуйте! рятуйте!

Я затремтів. Кричало десь недалеко біля річки. Навіть крик чувся невиразно, не можна було взнати, відкіля він вискочив. Після нього затопила скрізь усе чутлива натягнута тиша з неможливо дратовливим запахом річки й сонним диханням ночі. Я занімів і хотів засвітити своїми очима ніч і витягти вухами всі згуки. Мої груди хотіли набрати цього повітря до краю.

Десь далеко розкотився грім. Я мимохіть виліз хутко крізь дірку й заліз у кущі ліщини, що оросили мене дощовими краплями. Здрог ударив гірше, ніж вагою, моє тіло. Знов кричав той самий. Крик нісся, як дивовижний гарпун, пробив мене й немов би підняв на повітря. Мені здавалося, що постать людини біжить за тим гарпуном, підбігає до мене із сильно нагнутою наперед головою й розтуленим для крику ротом. Крик безперестанно бився, як крила підстреленого птаха. Він розкочувався що далі, то дужче, як повінь. Він згучав надірвано з тягучим нелюдським болем.

Волохаті гілки дерев з довгими руками, ударили мене мокрим листям, як я ворухнувся й просунув наперед голову.

Знов зрадлива тиша. Я знав, що ще один такий згук і я не витримаю: або впаду на росяну землю, щоб змити тугу, або втечу від цього згуку, що ставав замісць повітря, і вдирався в легені, не даючи чим дихати.

Нарешті, я почав заспокоюватися. Я навіть підніс до чола руку й витер з лоба холодні росинки.

— Рятуйте!

Я рванувся з місця, не здолавши далі боротися з тим згуком, і скільки сили тікав. Я кілька разів падав, знову вставав. На узліссі майже зомлілий побачив коня, що випадково там пасся спутаний. Я скинув путо, прудко скочив на коня й скільки сили гонив його. Мені байдуже було, чий був то кінь, мені байдуже було, куди він нісся. Я пригинався, низько обійнявши шию руками. Я вже не гонив його: він плинув сам по студеному повітрі, одбігаючи далі й далі від крику.

Коли заморений кінь пішов дрібніше, не чулося нічого. Я оглянувся. Ліс упав у темряву ночі й залишився позаду, Я ще раз погладив коня, стьобнув путом, прихилився, вільно пустивши мотузяний повід. Я не знав

куди їду, навіть ні разу не питав себе, твердого ґрунту держався сам кінь. Раптом він підсковзнувся ледве не впав і, сідаючи на задні ноги, спустився з косогору, цокнувши підковою об залізо.

— Хто там? — несподівано спитав хтось з лівого боку.

Я повернув голову. З бугра почувся шум телеграфних стовпів, що ліниво відгукнулися. А з лівого боку, недалеко, блимали, як лампадки, вогоньки у двох вікнах.

— Хто там? Повертай сюди! — повторив той самий голос:

Я обережно повернув на голос коня.

— Стій! Чого чорти розносили по лінії?

— Темрява. Не міг. Що це, станція, чи що?

— А ти й не знаєш. Еге, еге. Так злазь із шкапини та йди лишень сюди.

Я скочив і пішов слідом за бородатим дядьком із рушницею. Підійшли до перону. Це була Водяна. Я впізнав її по пузатій водокачці, що кволо обливалася густим, як олія, світлом.

— Дядьку, дядьку, де старший? Треба їхати.

Охоронник сердито плюнув, махнув рукою, кидаючи на перон довгу тінь.

— До старшого? Чого захотів? Він не той біс, що вночі не дає добрим людям спокою. А гарна конячка. Иш-ш... — закінчив бородатий, похлопуючи долонею коня.

— Я піду сам.

— Гляди, бува.

— А-а-а.

Я сіпнувся, скинув охоронникову руку, й мерщій скочив у вокзал, грюкнувши дверима. Навмання розчинив двері, одні, потім другі, хутко пробігаючи кімнати. Нарешті, спинився: передімною стояв жовтий чотирьохкутник дверей. Видно було зарізаний старий столик з телефоном, на стіні над ним, висячу жерстяну лямпу. Я хутко навшпиньках увійшов. На лаві, біля столику лежав, напевне, аґент ДПУ. А на долівці в кутку валялися патрони, онучі, і спав ще один чоловік. В кутку стояли ґвинтівки. Пахло махоркою, чулося спокійне дихання сонних людей. Я торкнув агента за плече. Він не прокинувся. Я сіпнув дужче, потім труснув так, що лава заскрипіла.

— Який чорт? — незадоволено пробурмо-

тів сонний аґент і повернув до мене своє обличчя.

— Це я! — Так! я мав право так сказати, бо це був той самий чоловік, що з ним довелося познайомитися на злощасній станції. Так, це був він. Його ластовиння ще спало, але очі сторожко, гостро дивилися на мене. Він поводився дуже спокійно. Взір його втопився в мені, але він незабаром убив свою зацікавленість, що її викликав мій ще й досі незвичайний вигляд.

— Що, спіймали, голубчику? Ні? Не тікатимеш удруге?

— Товаришу, — прошепотів я, — там вбивство. Недалеко, я приїхав, я там ночував.

Аґент напевне зацікавився моїм поквапливим бігом слів та розгубленими рухами, що властиві зляканій людині. Офіційний тон зник. Я говорив щиро, схопивши волосату руку собесідника, що-разу сіпав її, тягнув до себе. Ніколи не можна було б подумити, що я говорив з тією людиною, що кілька годин тому мене заарештувала. Аґент напружено слухав, інколи моргав широко бровами. Бородавка під лівим оком одійшла кудись на низ і загубилася. Проте він одчинив двері суміжної кімнати.

— Нас сплоха не обманеш. І запер мене на замок.

Я покірливо стояв біля щойно закритих дверей, аґент ходив за стіною довго, уперто з кутка в куток, кроки віддалялися й наближалися по діягоналі. Але він знову підійшов до дверей. Одімкнув. Коротко зірвалося рішуче: „Їдемо“.

Він поправив пояс, обдивився револьвер, і ще спитав: „Чи не далеко це, чи не пізно буде“. На цих словах увійшов бородатий і здивовано став біля столу. Він не тямив, що говорити, ніяково звернувся до мене на „Ви“.

— Я прив'язав коня і оце тільки й найшов Вас.

— Ніколи, ніколи — перебив аґент. — Буди Гната. Збираймося. Їдемо. Ти вже змінився?

— Вже. То я вертався в контору і їх стрів.

Сонний Гнат хутко встав на ноги й вискочив з бородатим сідлати коні. Ми з аґентом вийшли на перон. Покрапував холод-

ними, великими, як горох, краплями рідкий дощ. Десь на стороні проходила гроза й заглушено лунали розкати грому.

Як вивели коней, всі мерщій повсідалися. Я їхав на моїй щупленкій, але беручкій конячці. Їхали швидко. Згуки від копит лунали тихо й м'яко в паркій і намоченій землі. А од'їхавши трохи од станції, пустили коней так, що повітря проходило й шуміло, як потяг.

Вже недалеко лісу небо вигодинилося: важка грозова хмара впала за обрій. Місяць висів блідий, як і лямпа біля водокачки, а зірки мерехтіли, як чудні прекрасні, гав іскристі блискітки небесного поясу, що стяземлю.

Непомітно розвиднялося.

— Ш-ш. Стійте! — наказав аґент, коли я йому сказав, що ми недалеко від річки. Злазьте з коней. Гнате, ти будеш тут біля коней. Ну, рушаймо.

Пішли дуже обережно, ховаючись за деревом, бо тепер стало видніше й рідке світло місяця лилося на нас. Було тихо. Я знову злякався своєї гарячковости. Треба було взнати, що то був за крик, а тоді вже й ляка

кати людей. Я зовсім охолонув і цілком звільнився від гнітючого враження. Аґент не обзивався ані словом до мене.

Ми йшли до куріня. Раптом усі стали, прислухалися, передчуваючи щось і разом здригнули. На цей раз почувся тихий знесилений голос, що йшов не з роту, а скоріше через ніс. Бородатий, що йшов поперед, повернувся до мене, зціпив зуби, високо одкинув брови, застиг, як напруженість, — руки холодно тримали рушницю.

— Ш-ш, — нишком проказав аґент, щоб розбити ніяковість. — Ідемо праворуч до берега.

— Ото, — знову знітився бородатий, коли вдруге прошепотів голос вже ближче.

— Стій, — тихо вимовили всі разом. Крім того голосу почувся інший грубий, глузливий сміх. Регіт божевільного, що одного разу мені доводилося чути, не уразив тоді так, як цей сміх. За ним ледве можна було розібрати кепкливі слова:

— Земля і воля? Наївся землі? Братимеш?

— Ми хутчіше підійшли й стали за дубом. Я побачив перший дві постаті, що стояли близько одна біля одної. Біля їхніх ніг,

на землі, що вже затягалася молочною парою туману, лежало щось чорне й довге. Я показав рукою аґенту.

— Вдруге не схоче, — промовив той, що стояв ліворуч. Потім, підійнявши ногу, він із силою ударив у чорну довгу пляму, що лежала на землі. — Кончився вже, мовчить.

Ми з бородатим хотіли вискочити з-за дерева, але нас затримав аґент.

Люди, що скидались дужче на звірів, скинувши ґвинтівки на плече, понесли забитого до річки. Ми вискочили з-за берега. Бородатий хутко випередив мене. Мені здалось, що в його очах прогриміли блискавиці. Він так несподівано підбіг, що його дядьки не побачили, і також несподівано вдарив переднього прикладом під коліно. Той упав. Забитий, виприснув з рук, а на нього звалився задній дядько, що перечипився. Бородатий олютів. Він бив прикладом то переднього, то заднього, не даючи змоги встати. Агент з револьвером в руці сердито крикнув на бородатого, щоб не смів бити. Охоронник ніяково кашлянув. Я підняв ґвинтівки, що поодлітали од ремінців під час ударів важким прикладом бо-

родатого. Далі трохи незвичайно зібгавшись, одкинувши ліву руку просто назад, а праву підібравши під себе, лежав забитий. Обличчя почорніло від крови, відтінялося синіми лініями від млосного передранкового світу. До чорної закривавленої бороди поприлипала земля й рот неймовірно розчепірений був увесь набитий нею. Вся одежа була пошматована, рукави пообдирані і на голому тілі круглими шрамами здавилися синяки. Край лоба забризкався мозком, що від нього позлипалося й волосся.

Поволі дядьки випросталися. Нижчий, з птичачим профілем і з круглими очима жайворонка кілька разів ніяково шморгнув носом. Вищий зле витер рукавом кров на скроні з невисловленою зненавистю глядів на бородатого. Охоронник, що досі був, як тінь, тепер високо висунувши голову з-під коміра й підібравши глибоко рота, промовив глянувши на трупа:

— Наточили таки зуби.

Аґенг нахилився й протяг руки до рота забитого. Він узяв відтіля в жменю землі, знервовано сіпнувши, кинув в обличчя хижим дядькам.

— Земла й воля? Сволоч!

Нижчий ввесь час бігав своїми круглими очима по нас. І коли аґент підніс вище револьвер, він упав навколюшки, як раб, оббризкавши всіх нас огиддю.

— Помилуйте! — розпачливо й без тіні облуди крикнув він.

— Я вас не судитиму й не милуватиму.

— Та на їх і суду не треба. Їх мало і вбити за Андрія, сердито протяг бородатий.

— А ви знаєте покійного? — запитав я.

— Та він головою був, землю ділив, — неохоче суворо відповів бородатий.

Ліс стояв мовчазний і дерево ховалось одне за одне, як злочинці.

НА СТАНЦІЇ

За десять кроків усе поринало в чорну глибину. Сторож на лінії, Григорій, як не придивлявся, як не жмурив око: нічого не було видно, навіть вагони, що стояли біля депо, і ті кудись пропали. Станція розляглася високим бугром серед степу. До маленького повітового міста було 10 верст, навколо степ, та ще близько село.

А треба вартувати добре.

Григорій прислухався. Не чути нічого, тільки торохтять цупкі стебла трав об рейки та йде полохливий згук туди, аж за семафор.

Недавно, з місяць тому, обікрали вагони, дрімати не можна.

Ніч затулила вогні, накинула прозорої сажі на все й заснула, і Григорія хилить... Так стоїть, стоїть, поставить ґвинтівку й за-

куняє. Замерещиться щось, прокинеться, обдивиться біля себе, нагострить вухо...

Тихо. Хмари попритулялися міцно одна до одної, хоч би одній зірці дали глянути сюди...

— Хіба зайти в будку! — подумав. — Та й закурю, мабуть, там!

Повернув, пройшов через одну лінію. Під ногами зашарудів пісок, дмухнув боязко морською вогкістю. Пролетіла якась птиця, шарпнула й зникла в темряві.

В будці було світло. На лаві сиділо два дядьки. Один схилився й дрімав, а другий обіперся об телефон і щось читав, сонно бігаючи стомленими очима по папері...

— А, це ти Григорій! — Посунувся й дав йому біля себе місце. — Нічка, брате, на славу вдалася, скажу тобі. Теплинь! Мабуть дощ буде.

— Де там гарна... Замазало все, так, що й перед очима не побачиш. Та ще й наче хтось нарочито взяв та й замазав очі медом. Так солодко, а вії стуляються, стуляються. Не втерпиш: поставиш біля себе дрючка й куняєш. Нахилишся раз, другий, а потім почне вздріватися. Прокинешся, походиш... Скверна, братішка, служба...

Григорій одірвав паперу, насипав дрібненької махорки й зі смаком затягнувся.

— А як твоя жінка?

— Та! — неохоче махнув рукою.

— Ти розкажи, що там трапилося, бо вже пройшло, мабуть, місяць, а я нічого й досі дотепно не знаю.

Григорій любив розказувати своє горе... Впевнившись, що той не глузує з нього, він усівся на лаві й почав:

— Ну, слухай! Ти знаєш мене здавна: я такий чоловік — пить, не п'ю; на службі ні в чому поганому не замішаний. Вдача моя така: як зо мною по-людськи, то й я нічого. От мене лиха година одного разу й загнала випити.

Пішли ми на село цілим табором.

Там випили по склянці. А хлопцям мало, — всі молоді, здорові, — кричать та й кричать: дайош і край!

Мені не хочеться пити. А хазяїнові, тому старому відьмакові, хочеться більше заробити. Все запрошує та наливає.

Я присунувся ближче до хлопців. І на вухо пошепки:

— Давайте, — кажу, — налякаємо цього діда, цю сатану кислооку.

Згодилися. Один п'янюга, Хведір, все одмахувався: як так, каже, я вам зробив рекомендацію, а ви підіймаєте чорт-зна-що; ніколи, каже, не піду з сторожем, — найпаскудніший народ.

Я не послухав. Устав із-за столу.

— Ти! — говорю — кислоокий чорте, заарештований. Ми з чека, боремося з самогоненієм.

Дід злякався: нижча ґуба одвисла й зморщилася, як у старої кобили, а борода труситься; а сам шепоче таке, що й не розбереш.

Сильно злякався. Нарешті:

— Помилуйте, старого! Це не я, а моя донька!

— В тебе є й донька? — гримнули всі разом. — А ну її сюди! Що воно за краля!

Багато з нас були тут уперше.

А старший шепоче:

— Вона, вона, діти, гонить самогон. Я вже радив: кинь, кажу, роби що друге, так ні, не хоче!

Я подивився на нього. Як побачив що плаче, жалко стало. Хотілося втішити діда.

— Нічого, старина, ми тебе не займемо!

Тільки говорив, коли входить вона сама.

Як побачив, так і затьохкало в грудях. Очі в неї, як дві тернинки: чорні, аж горять, а на щоках: — плями червоні.

Вона теж видно злякалась, бо все на виду міниться: то почервоніє, як грушевий лист восени, то пожовкне, тільки губи горять.

Ввійшла й до мене зараз:

— Ви кажете, що аґент по борбі з самогонкою?

Я сам не свій: вразила бистро, язик затягся кудись аж під печінки.

— Я, я! — насилу вимовив.

— Так чого ж ви дивитесь? Забирайте мене на станцію. Арештовуйте... А ви чого, батю, витріщилися, як баран на аптеку, ідіть з цієї хати... ви всі вийдіть у ту он хату. Товариш аґент допит зніматиме.

„Це як раз улопався!“ думаю, бо знав, що не я з неї писатиму протокола, а вона з мене.

Так і було. Як тільки спорожніла кімната, вона в'пялася в мене своїми циганськими очима. Ніколи таке зо мною й не бувало, як тоді: наче хто ножем розрізав груди й вийняв серце, і після того тільки щемить на тім місці. По шкурі сироти понабігали, наче хто пшона під неї насипав. Погано. Вночі

один стоїш біля вагонів і ніякого чорта не боїшся, а тут і світло, і в кімнаті перед тобою баба, а охляв, наче побитий.

— Так ви прийшли розорити мене!

Я мовчу, чую тільки, як крига лягла біля серця, та ще зробилося холодніше.

— Чого ви мовчите? Чи може ви брешете?

А я доти був не дуже ласий до дівчат і не любив з ними гаяти часу. А тут хочеться слухати й слухати. Голос, знаєш, такий солоденький. А в очах така туга, що ніякими словами не перекажеш, аж за нутро хватає. Ну, думаю, це вона на вудочку берьоть,— не піддамся.

— Ні, я справжній аґент! Може налякав, так моя служба така! Вас я арештовую!

Ввійшов у ролю, а до того ще й оп'янів. Чомусь здалося, що я мав револьвер, — хотів його витягти. Пощупав і біля пояса, і в кишені, — немає. Тоді тільки згадав, що я його не мав ніколи. Соромно стало, бо вона помітила, що я робив.

Завмер, — не говорю ні слова, злий став до безкраю. На її губах — єхидна посмішка: на, мовляв, з'їж дулю.

Так і хочеться їй дати в саму морду.

Стримую себе. А вона як кинеться мені на груди, як заверещить:

— Ой, помилуйте, ніколи більше не буду.

— Батю, неси сюди димку! Вип'єм. Потім, як зарегочеться, як заллється, — за здоров'я цієї тюті — і показує на мене пальцем.

Регіт. Сміх. Той Хведір, що перелякався, хоч переполох виливай, тепер сміється теж. Одному мені не по собі. Коли повсідалися, я встав шукати шапки, — нема ніде. До неї, питаю, — а вона облизується після закуски, та язика мені показує.

— Не шукайте, товаришу аґенте, я заховала!

Сів знову, насупився. Дивимося один на одного, як середа на п'ятницю. Пішли балачки, я один тільки осторонь сиджу та мовчу.

Не зчувся, як хлопці вже встають, дякують і рушають додому.

Вона до мене:

— Ви не розсердилися? Не треба, бо я так налякалася, що й досі не прийду до пам'яти. А я вас не образила? Пийте!

Я відмовляюся, бо й так перед очима метелики літають.

— Григоріє, пий та ходімо, бо вже за північ!

Випив, встав і захитався.

— Зоставайтесь у мене! Я вам постелю тут на лаві. А то ви не доберетеся додому.

Саме тоді була весна. Садки тільки но почали цвісти, дороги були сухі, але по рівчаках стояла ще дощова вода. Звичайно такий непривичний як я, аби забрався в рівчак, то купався б там до ранку.

— Ну, куди вже тобі йти. Зоставайся тут! — бачучи, як я оп'янів, кажуть мені хлопці, моргаючи на неї.

Зостався.

Вона справді постелила, ще й накрила простирадлом, як удома. Сіла, торкає раменом і розпитує, де я служу, за яку платню.

Як я сказав, що служу сторожем на лінії, вона аж засміялася й більше нічого не розпитувала: пішла спати. За стіною вона шепотілася про щось з батьком.

Потім погасили лямпу й я заснув...

Григорій подивився у вузеньке вікно й, захоплений спогадами, думав. Задзюрчав телефон, стрілочники кинулись і вискочили до стрілки. Залізо брязкотіло й рейками котився чугунний шелест.

— Восьмий! На першу путь!

Здалеку наближалися очі паротягу й доносилося шкварчання підшипників. Цокотіли ближче й ближче об гайки колеса. Потім промайнув стрункий, високий паротяг, облитий парою, трохи захекався і, проїхавши, став біля станції. Від будки йшов золотенький тремтливий світ і догонив лихтаря, що майнув червоним оком на останньому вагоні.

Чергові йшли назад, до будки.

— Ну далі говори! Ог баба!

Григорій скосився вовком і зле викинув:

— Чорт, а не баба! Далі? І далі ж так. Прокинувся вранці, вдягся. Мене вже кличуть снідати. На похміллі, в роті погано... Пішов, поздоровкався.

В кімнаті чисто, прибрано.

Батько її сідає за стіл, надувся, як чиряк, христиться й на мене позирає з-під лоба. А я тут у нас і забув як то христитися. Сідаю й зараз шамать.

Старий до мене:

— Ви б може перехристилися. Без бога — ні до порога.

— Я, діду, без бога.

Він похнюпився й ні разу після того не подивився на мене.

А вона запрошує:

— Беріть пиріжків, намазуйте маслом... Я вже й до церкви сходила й за вас помолилася.

Зніяковів трохи, — соромно стало за вчорашнє. Такі гарні люди, а я так з ними. Поглядаю на неї скоса, щоб вона і не помітила. Одіта вона по-святковому й не так, як одягаються на селі, а скоріше на панський манер. Іще красивіша зробилася, ніж учора: зачісана, припудрена, як на баль.

— Я не знаю, як вас зовуть, хоч вже й знайомі, мене Шурою. Я колись училася в гімназії, а мій батя був податний інспектор.

Тоді аж я почув, що попав не в свої сани! Оцей миршавий дідок з панського кодла, а я його узивав кислооким чортом.

Зайорзав я на стільці й мовчу, бо думаю, як ляпну, а воно буде напевно не на місці.

Старий пішов у другу кімнату, а Шура все гомонить. Я думав, що вона мене вподобала... далі сам почуєш.

А я закохався, закохався так, як чорт у стару грушу...

Ну час і додому йти. Вона прохає:

— Ви ж заходьте — а як вийшли в двір, а мені треба було йти садком, вона показує на дзиґлика, біля яблуні:

— Отут, як сонце зайде, буду вас виглядати.

Пішов додому. Ранок свіжий, гарний. І куди не повернусь, — скрізь бачу Шурчині очі; і роса мехтить, як вони. Розстібнув коміра й іти не хочеться додому.

А як прийшов на станцію, зараз до Хведора.

— Хто, — кажу, — ота самогонщиця?

Хведір мазнув язиком губи, аж мені в середині стало гірко.

— Що не одв'яжешся? То, брат, з благородних.

— А чого ж вона самогонку гонить?

— Час такий, благородним треба чимсь заробляти. Хто був усім, той став нічим. Тільки бережись, а то вона виведе тебе в люди!

Доскіпувався, допитувався в нього, чому саме, — так і не сказав.

А я, бідолага, як унадився — кожну ніч там пропадаю, ще не посиніло надворі, а я вже там.

Ну, проваландався так, мабуть, з місяць, а потім задумав одружитися. Тільки самогон шкодить.

— Шуро! — кажу. — Покинь його гонити! Хіба гарно дивитися, як обригають тобі всю долівку.

— Та я вже покинула! — і ну мене цілувати, як вогнем обпікає.

А я навпростець до мети.

— Шуро! Давай поберемося!

Вона засмутилася.

— Ох, не хотіла б я шлюбу так рано брати, та люблю тебе дуже. Тільки мій папаша чоловік боговірний, та й сама я не шлюха й не безбожниця — даю тобі згоду на шлюб, коли повінчаєшся.

Почухав за вухом, — хлопці сміятимуться. А що мені робити? Повінчаємося. Нехай піп справить комедію зайвий раз.

— Згода!

За вечерею порішили так: справити весілля другої неділі. Так і зробили.

Соромно було після того ходити на лекції. Ніколи раніш не пропускав, а то, щоб не дивитися в очі, перестав ходити.

А після мого одруження обкрадають

й обкрадають вагони все частіше й частіше.

Я того й не помічав, що вона випитує в мене.

А одного разу, ото саме тоді, як підстрелили одного нальотчика, так мені Шурочка завдала жару:

— Як вам не соромно людей убивати! Де ваша совість, де ваш бог?

Одне слово, сказилася жінка. Глянув я на неї тоді: справжня зміюка, аж шипить. Що робити? Кажу:

— Покину я сторожувати?!

— Кидати не треба. З чого ж ти будеш жити. Людей не треба убивати.

— А як доведеться... Я ж охороняю державне майно?

Почала моя жінка плакати:

— Якби знала, ніколи б не виходила за душогубця.

Не стерпів, вискочив з хати. А як охолонув, почав міркувати:

— Якби, думаю, не хотіла, щоб убивав, то настояла, щоб покинув службу, найшов би що робити. А то щось не ладне.

Надвечір нагодився Микола. Хвалюсь йому.

Все говорю, всю душу розкриваю. Він слухав, а потім:

— Знаєш, Григоріє, твоя жінка в компанії з тими нальотчиками. Вона ж випитувала в тебе. Постеж за нею.

Залишився сам. Невже правда? А треба прислідити. Я пригадав. що в Шурки є залізна шухлядка в скрині, (як я раніше не догадався подивитися), а жінка мені забороняла лазити до її скрині, і ключі в неї.

...Проходить кілька днів. Підходить моя черга вартувати. Я до Миколи, щоб він за мене постояв. Той згодився.

А я вийшов з хати, попрощався з жінкою, але до вагонів не пішов, а став за деревом у садку.

— Не може ж буть, щоб вона була сама: їх мабуть ціла шайка!

Коли так і є. Йде мужчина, тихенько насвистує. Вона як зачула, його кроки, вибігла назустріч і повела його в хату.

Я бігом до вікна, притулився до скла й слухаю. А та хатка, де я живу, невеличка: дві маленьких кімнати з кухнею. Вони сіли вдвох на моєму ліжкові, я бачив, на моє щастя не зовсім засунотo було занавіску.

Дивився недовго, бо Шурка встала й затягла занавіску.

— Жорж! — обзивається до того мужчини, стоячи біля вікна, так, що й я почув. — Ходімо посидимо на піддашках. Мого йолопа не буде цілу ніч.

Я затремтів, ледве не вскочив у кімнату та не дав їм у зуби. Та подумайте: це ж було кожної ночі, як мене не було вдома, кожної ночі отой босяк спав, сидів з моєю жінкою. Обдурювали мене!

...Я, як почув, що вони підуть сидіти туди, сам у ту ж мить, біля стінки, та під піддашки, а у мене під піддашками є дверці, раніш хтось курей заганяв туди. Заліз. Там воняє, смердить, мені сидіти погано. Коли це йдуть вони: дошки повгиналися, заскрипіли.

Я стримую себе, щоб не кахикнути, не чхнути.

Жорж розпитує про вагони й каже:

— Ще раз полататься, а тоді можна й переїхати. Заживемо з тобою, Шурочка, як птиці небесні!

Далі — поцілунки... А потім — на дворі обридло сидіти, пішли в хату. Засунули засов.

Я виліз. Не знаю, як приступити до діла, — зв'язала вона мені руки. Знаю, що я для неї машинка, а от не можу донести начальнику станції, або в Д. П. У.

Шалався цілу ніч, під ранок приходжу. Вона мене зустрічає, ласкаво так посміхається. А в мене мороз іде по тілі.

— Треба подивитися в шухлядку. Лякати не треба, а то втече.

Послав її до своєї тітки за салом, а сам відімкнув скриню, та сокиру в руку й хряснув по покришці, аж застогнала та скринька... А там золото: браслети, персні... всього. — Де б вона набрала: голу ж брав, як бубон? Я хутенько загорнув у хустку, — під паху підкинув і мерщій замнув скриню, розбиту шухлядку викинув під східці, а сам на вокзал. (Жінка й Жорж переводили крадений товар на золото).

Забрав з собою двох аґентів Д. П. У.

Прибігли до хати.

В хату.

— Нема нікого.

І в тітки немає.

— Втекла, видко, піддивилася в вікно, або що! Нема й по цей день...

Григорій тяжко зідхнув.

— Засидівся я з вами, хлопці! Треба подивитися, мо й справді хто біля вагонів вештається! Ніч темна...

Григорій хрипко засміявся, скинув на плече ґвинтівку й вийшов.

На лінії та ж самісінька тиша. Від морського піску, що був на насипу, йшла солодка вогкість. Похмура пітьма ріденько крапотіла. Згодом почав лити літній дощ.

Григорій зайшов між двох ешельонів і став.

І раптом, якась чорна фігура промайнула між вагонами.

— Стій! Хто? Стріляти буду!

— Свої! — і слідом за словами біля вуха щось продзюрчало і зараз заглушилось револьверним пострілом.

— Стій!

Постать, почувши другий оклик, побігла хутчіше.

Григорій проліз під вагоном, націлився й вистрелив.

Постать упала.

Постріли почули стрілочники й прибігли з лихтарем.

Хтось стогнав. Вони всі рушили, пря-

муючи на голос. І тоді ж у степу заторохтіли колеса.

Лихтарик мляво, ліниво нащупував постать. Спочатку побачили лише чорну кучу, а потім з неї виділилася людина, що корчилася по насипу від болю. Жінка кинула на лихтарик змучені очі, і, злякавшись світу, знову їх затулила.

Григорій стояв байдуже, дивлячись на неї... І враз, наче щось згадав, кинувся за рейки.

— Втекли!

Жінка розплющила очі, і, нервово засміявшись, проказала...

— Не наженеш! Ой, — і почала ще дужче корчитися й кричати.

Стрілочники мовчки пішли назад до будки. Ішов теплий літній дощ.

ТЕМРЯВА

Насунула темна ніч. Вітер зривав зі стріх солому, кидав по калюжах. Навколо мряка; дощ стояв, бився об листки; а дерево плакало, сльози котились і тихенько падали на брудну землю.

І раптом шумів грізно грім, гонив по небу чорні хмари й одгукувався по вулицях.

Дядьки йшли біля тинів. Один став. Просвистів лісовий вітер і заховався в повітках.

Знову рушили, вийшли за село.

Десь прокричав півень, задзвенів відгук глибоко в серці, перетрусився маленькою мрякою.

За селом починався степ. Безмежний океан клонився од вітру дугою, пересипався холодними краплями, хитав тендітні пелюстки квіток.

Постаті дядьків спускались у кручу. Вітер проносився, бубонів по листках верб...

Дядьки, як їжаки, повтягували голови; Федось Перевуд нахилився до товаришів.

— Хлопці, знайте, що продав воли.

Дядьки стояли й щільніше насували на плечі сіряки.

Мовчали; тільки один, з кучерявим чубом затяг тихенько пісню.

Грім не переставав, по кручі шуміли потоки каламутної, перемішаної з глиною, води.

Другі тільки хитали головами:

Горобина ніч, горобина!

Зачовгали по калюжах, обливались дощем...

Кручу пройшли, вилізли, сковзаючись по склизьких схилах.

А ніч була однакова. Мов у бубон, десь далеко бурмотів грім. А інколи гримав.

Роздирав небо й показував ніжні груди.

Було темно.

Дядьки злізли на стріху й проривали дірку.

Тільки краплі перломутрились, коли одкидали жмені соломи.

Вже один тихенько спускався зі стріхи: потім за ним поховались і останні. Тільки

горобина ніч заглядала проміннями блискавок в чорну дірку.

По драбині спустились у сіни, а відтіля пішли в кімнату.

Перевуд повернувся до хлопців.

Спитав:

— Де ж вони сплять?

Хазяїн спросоння забурмотів:

— Хто там? Ти, Одарко?

Постаті злилися в темряву, не ворохнулись... А потім один пішов у кухню.

Хазяї спали; тихі, рівні подихи ховались у кутках. Перевуд в'їдався своїми гострими очима в темряву. Довгі були хвилини. Вітер стукав у вікно, хитав віконниці.

Перевуд крутнув головою й сміливо прошепотів:

— Ну, братва! —

І кинулись. Хазяїн затремтів, виривався з рук, а жінка плакала. Хтось засвітив огонь, враз позолотилась жерсть на іконах.

В кухні закричала Одарка. Тихий полохливий шум переносився по кімнатах. Дитинка прокинулась. Перевуд хутко схопив її на руки й одніс у сіни. Хазяїнові закручували назад руки, а жінка тремтіла.

Степан засміявся кучерями, підкинув її на руки й поніс у другу кімнату. Там було темно. Жінка прохала:

— Не займайте його!

— Добре!

Стукали віконниці та на сінешні двері крапотіли громові бризки. І вирвалось чудне в полохливій пітьмі слово:

— У, у, буржуйка!

Закам'яніла молода жінка, розтяглась.

А в другій кімнаті вже кінчили... Хазяїн віддав гроші, впав навколюшки.

Вибух.

Близько підкрався грім.

Другий вибух.

В кухні заплакала Одарка.

— Мовчи, стерво, а то й тобі те буде, — сказав хтось із них.

Степан жалісливо подивився на молоду жінку, на її ніжне тіло й вийшов до хлопців.

— А дитина?

— Та нехай живе!

Надворі барабанив грім, іскрили блискавки. Федось ще раз зирнув на трупа, сховав нагана.

— Ну, хлопці, знаєте скільки грошей? Завтра до мене приходьте ділитися.

Вийшли.

Небо чорне; каламутні хмари пливуть низько, зачіпають сонне село і ніби падають на брудний степ.

Федось уранці встав. Поламане дерево валялось на дворі.

Жінка його вийшла з хати.

Вона завжди була з великим животом — горбата. Кашляла й хворіла.

— Я піду прати білизну, — одгукнулася, згорбилася ще дужче й віддалялася з чувалом.

А в нього червоні жили на очах, ніби понадувались, а брови насунулись. Постать маленька з невеличкою бородою. Подивився.

По садку, між травою, дзюрчали струмки. Земля парувала.

Його хата стояла в глухій вулиці. А там, по долині, стогорі задумливі ліси, лани, гонів гони; шлях; байраки зелені, жовті, а за ними місця економій, маєтків. Уночі по байраках і між цеглою пробігають сліпі тіні... Був камінь, забрали дядьки на комини, а зразу біліють порожні руїни...

На зелених посівах гойдається сонце.

Двір Перевудів обнесений трухлявим тином. Збоку сарай.

І він, випивши, казав:

— Мій двір — економія. А то — каретник, — і показував на сарай. Потім гола клуня; стріхи позападали, ніби погризені пранцями. А хата стара, двері повгрузли і завжди смерділо кізяками, хоч і не було худобини; шибки позатулювані павутиною та чорними крапками...

Старший син не жив дома. Він учився в школі, недалеко од цього села, колов там дрова, замітав у кімнатах і з цього жив.

Мати одвикла од нього; а батько накидався, коли син приходив додому.

— Живи вдома! Соромиш, сукин син...

А сам ходив до церкви, говів у великий піст... Тоді жінка жила в сусідах, а діти порозбігались. Чулось:

— Батько говіє, батько говіє,

Перевуд на великдень позичав борошна.

Старі тітки казали:

— Що то вже побожний чоловік. Тільки очі, не доведи господи!

———

Зразу по селі йшов од майдана голос, бурхливий.

Перевуд пішов.

Там кричали:

— Ловити треба злодіїв.

А найдужче кричали заможні. На майдані зібралася вся громада. Дядьки ревли, хватались за чуби й махали руками.

— Самосуд, як впіймаємо!

Біля комітету стояв Грицько, міліціонер. Підняв ґвинтовку.

— Ми, туди їх, у мать... Це буржуї.

Він був п'яний і на його ніхто не дивився.

Зомлівали крики.

Говорили дядьки, кашляли й ще кричали:

— Самосуд учинимо, як виявиться.

Федось здригнув і потроху одходив од громади. Зайшов у вуличку.

Грицько замовк побачив бородатого дядька.

— А ти чого кричиш?.. Нідзя. Куркулям заборонено кричати — легенько штовхнув того в спину, — я, от, старий вояка й то не кричу.

Федось оглядався.

Додому не пішов, а звернув, по садках, стежками.

Щовечора пізно верталась додому Федосева жінка. В хаті смерділо блощицями та кричали діти.

А раз прийшов додому син.

— Ти нічого не приніс Петре? — обізвалась вона до нього.

— Ні.

Вона заплакала.

— Злидні, синку!.. Учись, а то знаєш батька?

Діти перестали кричати, а Петро задумався.

Мати знову:

— Може підеш завтра до церкви, богу помолишся?

Син не слухав.

Крізь смердючі чорні плями показувались зелені байраки, де вночі бігають темні, сліпі тіні.

І от неділя. По церквах тридзвонили. В повітрі літали ранкові мідні звуки.

Батько глянув кисло на Петра.

— Ти чого не йдеш до церкви?

Мовчанка. Мати зідхнула.

— Не хочу.

Батько підскочив.

— Що — може в комунії?

Діти заскиглили; а мати стала з олив'яними очима, губи сині, шепотіли чи молитву, чи прокляття.

Петро підвівся похмуро одійшов.

— І не пі-ду.

Раптом вийшов з хати.

... Перед обідом прийшов Грицько (він доводився родичем).

Випивали.

Грицько казав:

— На чорта ти хоч убивав, мовчали б і так. Забрав що треба й кінець... А то начальник казав... Безразлічно, говорить, а як дізнаюся хто, так не кайся.

— Так то ж буржуї. Жалько йому, чи що.

— Приказ є. Безразлічно, бандити, говорить.

Увечорі позбирались хлопці. Жінка теж прийшла, похнюпилась. Жовтіла мертвим обличчям.

Федось знизав брови.

— Геть звідціля! Чортова моща...

Степан махнув кучерями по-козацьки.

— Чудно, Федось, що ти віруючий...

— А хіба не можна?

— Та ні. А що вбиваєш же; бог забороняє ж...

— А на фронті?.. Дурниця.

Гілки, прип'яті минулою бурею, заходили в темряву і там згасали.

І буває тут темрява; інколи з горобиними ночами трясла землю.

І чути, ніби за кручею щось скиглить; чути, як пролазить нічне плахіття, ніби живе, ніби похмарене.

І от, хата одинока, яка була в удалу горобину ніч, така й зразу.

Тоді без ножиків полоснули. Тільки дитина й Одарка не тут, бо трупи позабирали, поховали на кладовищі в одній труні.

А на хресті написали:

— От руки убийць скончались.

Коли ховали, піп то яро брався за бороду, ніби вирвати думав, то гладив. Вітер розтрушував волосся. Піп затягував з дяком, а баби підпирали руками щоки й потім тихенько плакали. Хто зна од чого.

Одна баба казала:

— Та й батюшка жалібно правлять.

І плив дим по могилах.

Це третя була з таким написом, з березами, вишнями.

Зразу Федось думав про це:

— Скажіть: ми правильні, що так робимо? — обізвався він до хлопців.

— Вповні справедливі!

І кипіли жили на лобі, ніби шипучка, та чорніли.

Вперта голова в Федося, лобата.

Друга ніч була ясна, зоряна. Парубки, розходились з вулиці, а Федось з братвою мандрував. Умовились не вбивати нікого. Дядько, до якого вони йшли, жив на хуторі. Здалеку ще виднілись комори й хата під залізним дахом.

Збоку спав ліс, розплющував очі й знову дрімав.

Вони, як і в першу горобину ніч, йшли вкупі. І коли перед очима вже повирізувались сараї, то вони перелізли через тин. Біля конюшні лежав собака, загарчав.

Степан кинув йому шматок сала. Федось і останні засміялись, бо собака захарчав, пустив червону стьожку й потім витягся.

Ніч була ясна, зоряна.

Вони одламали замка, коні заржали. Федось одв'язав обох; взяв собі одного, а другого віддав Степанові. Сіли. Поїхали через тік тихо. Дзвеніли вуздечки. Інші йшли пішки. Потім із лісу виїхала підвода й ті три сіли на воза.

Стелеться нічний шлях, торохтить віз. А на небі високо недосяжний Чумацький Шлях, а тут синій нічний степ.

Федось крикнув:

— Ну, хлопці, я з Степаном на Колонтай.

Поїхав прямо, а ті звернули вправоруч.

А хазяїн, тільки виїхали вони за тік, одчинив двері, причаїв, як тінь, пішов у хату й вернувся з синами. Пішли до конюшні. Собака здох, а конюшня була зачинена.

Тоді хазяї кинулися по хуторі; собаки загавкали, люди позбігались.

Потім позапрягали коней, а деякі верхи— й кинулись навздогін.

Хазяї сиділи на возі.

Цокали й осі об колеса, а від воза падали тіні. Місяць срібнорогий, ще молодий, плив за ними по тьмяній синяві...

Доїхали до комітету.

Хуторяни увійшли в хату.

Деякі міліціонери спали на долівці, а Грицько сидів біля телефону.

— Вам чого? Чш!

— Обікрадено!

— Так що ж. Ви куркулі з Водяного. Знаю. А як куркулів обікрадено, то нічого; добра в їх хватить...

— А нащо ж міліція?

— Та ходім до начальника, що там з ним балакати? обізвався бородатий.

І вийшли. Біля комітету стояли підводи, коні дрімали. Знову заторохтів по селу віз.

Назад їхали хуторяни з начальником. Стали. Начальник увійшов, побудив міліціонерів. Грицько схилився на стіл, не вірив.

— Що, хіба справді їхати, це ж куркулі?

— Їхати! Треба ловити бандитів!

— Хіба є такий закон? —

— Приказ і не розговарювать!

Задзвеніли ґвинтівки. Два міліціонери поїхали з хуторянами. Їхав і Грицько.

— Ви, сукини сини, підкупили начальника. Де такий закон, щоб обороняти куркулів?..

Другий засунув затвор.

— Нічого не зробиш. Говорить, бандити.

Хазяї сіли на коней, а інші хуторяни

повернули назад. Їхали шагом. З села звернули вліворуч.

— От-туди поїхали вони, бо через тік.

— Так ви ж могорич ставте.

— Та вже ж!

Почухали потилиці.

Ніч степова замертвіла, засиніла:

Жита кругом.

По дорозі замирав пил, як і степ.

І серед степу людські голоси були тихі й боязькі.

А Грицько кусав губу.

— Хитрі гади!— потім побачив дробовики у хуторян.—А оружіє чого, хіба можна?

— Дробовики маєм право,

І не балакали.

— Це хлопці: Федось, Степан, — думав Грицько — і чорти їх потаскали... А тепер арештовуй.

— А що, якби вас тут той, — звернувся він до хуторян.

Бородатий розгладив уса, подивився на синів і спокійно промовив:

— Не питай, нас більше, та й подужали б... Ну, що буде, то буде — наганяти!

Грицько вдарив коня. Понеслися, пере-

пливаючи, сині лани. Вперед виднілися дві точки.

Грицько кричав:

— Стій — і вибухнув у повітря.

Коні важко дихали і ще важче одбивали пил.

Передні були вже зовсім близько, хуторяни направили дробовики й ще раз крикнули:

— Стій!

Клацали підкови, пил улігся. Передні приставали, потім зовсім стали,

Перебалакувались між себе. Степан хитнув головою й зліз.

— Один чорт, влопалися... Аби хоч менш їх! — теж стали.

Грицько забрав „нагана“. Федось мовчав, а хуторяни забрали коней та гладили гриви.

Степан та Федось злізли з коней. Пішли.

Повернули й мовчки поїхали.

Грицько придивився.

— Хлопці! Чого мовчите? Не поїхав, якби не начальник, підкупили, мабуть, оці...

Хазяї єхидно засміялися, а Федось підняв голову.

— Я і на суді скажу, що буржуїв бив! І все... А як вернуся, то побачимо. А начальник буржуйський попихач!

Була тиха степова ніч, мріяли сині лани, нічні кажани перелітали понад дорогою.

А згори дивився на цих людей срібнорогий молодик.

Л І С

Ліс, ліс.

Навколо посплітались віти, повисли над вузькою дорогою. Збоку маячить сонце крізь листя рідким поглядом, стриже траву, тче тіні килимів. Посічені сухі одрубки витикаються чорними гадюками. Велетні похмурі тріскають, ховаються в гущині. Закувала зозуля. Сонно. Через зелень б'є біле. Дорога кривиться жовтою глиною та чорноземлею. Заледеніло кущем листя, а кістяком дуби. Сильно чути гам обламаного миру. Гніде листя зачерствіло шумує од кроків. День вечірній. Іде бородатий мужик, бовка під ніс, тріщить падалишнім листям.

— Іч, як співає! Ото! — чмокнув. Кроки сутеніють під деревом. Хата показується через пітьму ліса. Гуси ґерґочуть, а біля їх маленький хлопчик тикає в пісок руками.

— Де мати? — Дитинка злякано опустила вії.

— Там, у хаті! Вони пораються!

Знову важкі, лісові кроки гудуть до хати. Сонце рожевить волосся дитинки і сумно гладить брудну шию. З хати вийшов лісовий, важкий мужик, надів зашкарублу торбу через плече, зашнурував грізно бровами, поправив невідомого кольору картуз. А вона:

— Яремо! Ой, лишенько! Чого б ти йшов? Хорони, пречиста! Знаєш який час: в Килівці ж убили об'їжчого! А ти!.. Не йди! — рішуче співають розіп'яті слова. Руки склались благанно:—не йди! Дитинка витріщилась. В загороді жалібно замукала корова.

— Не твоє діло!

— Яремо! Слухай, чого тобі треба? Є ж чого їсти! Не йди!

— Мовчи!—Западали вуси, а борода збилась щетинисто.

— Тату! А страшні лісовики? Я чув, як вони свистять. І все свистять. Я вмію. Отак...—свиснув, тугою розлігся по лісові свист.

— Я тобі дам! Не свисти!

— Накличе біду!—Затихло. Тормошиться похмуро Ярема, збирає удилища, надіває кожуха — пішов. А в загороді біля хати корова.

— Мамо, який вовк! Він з'їсть наше теля?

— Одстань! А то дам тобі! Взнаєш!

А там гупають важкі кроки в тіні стежок. Хлопчик вертиться.

— Мамо! Я боюсь інколи лісовиків. Вони страшні,—каже.

А кроки несуться в гущину. Килим з трав, з квіток хитається. Іде Ярема. Розмахує мозолистими руками, а на плечах теліпаються хвости вудок. Думає.

„Що! Налякали? А моторошно, хоч і лісовики такі ж люди. Е-е". Прозорий хвильовий туман падає на обміжки. Темніє річка чорна, схожа на Ярему. А ніч викидає посміх на дрібний дробіт.

Очерет. Крутий беріг. Внизу яма хлюпоче бережно піском. Білі осики привидами понахилялись у річку; одна зовсім упала; коріння попідрізувалось, наткало сухого павутиння. Десь заскиглив хворий рибалка, вимальовуючи причуди.

Став Ярема, озирнувся, закинув удки. Сів, підмостивши пеньок, очі мовчать, а бо-

рода обмерзає. Осика розтянуто упивається насолодою. Чиркнув сірник, запихкала люлька, зашмалив білий димок.

— Чи справді я один прийшов? — Не повірив, прикусив люльку. Обвалилась глина.

— Та й сумно. Скоро почне гугукати пугач. І-у! Чортяки б його дерли!.. Тяжко, круто жити: кінці з кінцями. Еге!

А одвічна річка торохтить очеретом, а очерет киває голівками струнко по березі. Латаття плаває то вперед, то назад і на ньому жовті лілеї коронами повирізали профілі. Прошльопав, мабуть, лісовик через брід. Ярема злякався. А потім сам до себе:

— Може чоловік іде додому, — заспокоївся, стулив брудні руки під головою.

Річка пливе, в свічаді горить багаття неба іскристе та вода вимиває тихо пісок. Заснув, наче міцний мужик пригнувся, а зверху:

— Гу-гу, гу-гу! — тріпається.

— І зачав, проклятий! — Підвелась голова. — І всю ніч невгомонно гугукатиме.

Очерет соромно прислухається, шукає дна гостролистим дивом. Порідшали сміхи, уважно задумувались: гугу—у! По черзі відверто

питались у темряві, далі роздражнюючись поринали в холодну воду.

— А от жив Килівський об'їзжий, а тепер немає, бо вбили! А жінка? — коліна задерев'яніли та вгрузали в мокрий пісок. Вдавлювалась борода в руки. Думи гріє кожух. А над головою тріснуло. Приліг бур'ян.

— Це ти! — оглянувся. Такий самий дужий спускається по грузу. Яма відбиває руки трьохкутниками. Сів і цей.

— А веселіш. Одному якось ніяково. Ото почуєш щось хрусне, щось шелеснеться і, той, кожне ніщо лякає.

— Та вже ж... — Знову димок змішується з парами.

— Ти знаєш, Яремо! Ту ніч одного з бандитів — лісовиків отих, вгепали, молодого, молодого. В Новоселівці. Милицинір пальнув, тут одразу тобі!

Сіпнув рукою і тільки взнав свій образ у ямі.

— А в Перівці вони дівчину на дуба сп'яли та й повісили. Так там тією дорогою ніхто й не їздить. Якось той... Вона була комуністка та й видала їхніх більшовикам, так вони її туди — протяг тихенько Ярема.

— Та ні! Я чув, може не комуністка. А так: у неї там був парубок, вона йому й переказала. Доказалась. Казав хтось, що ворони клюють вже. А я знав тую дівчину...

Задумливо гурчить очерет, рябить річка молодими забутими здрогами. Низько припадає листя, перегинається срібними сторінками до одноманітного верху.

— Тяжко жити... І чого ті лісовики б'ються? Нехай би бились, а нас не чіпали б, а то хвилини не дадуть забутись... Ей, ти, тягни!

Затріпався шнур, вилазить з води мокрий.

— Клюнуло добре! Що? Сом?.. Хоч цю ніч відпочину й то якось краще. Дома не вживеш: то прийде інколи — хліба дай! І— і головорізи!

— Шибеники! Через їх і ліс вирубують— не забороняють.—Насупилась капелюха.

— Та що там балакати! Що той ліс! Жив він — а тепер доживає, бачив — та й набачився. А гірко дивитись. Виріс я, де не підеш було — дерево струнке, високе, а гущина... А зразу подекуди самі пеньки. Не вирубають! Брешуть! Не такий ліс! — Запалився Ярема новим словом. Другий мовчить.

З півночі подув різкий вітер, верхи високих дубів притулили віти. Кожух погрів щільніше.

— А Мотрона! Чув? Чоловік вмер, так вона злигалась з тим шибеником Червонощоким. Скажений він, здоровий...

— Туди й дорога... викресав різко лайку.

Ліс шумить. Рябить річка, коливається білими гребнями.

— Невже дощ буде?

— Ні! Це так! — Обернувся, заголубив очима по небові.—Зразу перестане. Це вихор... Дідько лисий, тільки й балачки протих. Нічого нового й не знайдеш...

Кусається беріг, сиплеться одірване листя по воді. Але затих одразу. Тиша.

— Не я казав! А знаєш, недавно кричав сич. Ух, як страшно... Ага! Оце їхав недавно один. Схопили лісовики, кажуть — перехристись. Перехристився. Ну, а тепер, кажуть, залигуй ноги в петлю. Та й повісили за ноги. Так один змилосердився — пристрелив. Єврей то був. З містечка.

— А-а... балакати є про що!

Змішує думки Ярема: — х-ех.

— А ти чув, що десь, де багато лісови-

ків було, так там повипалювали всі села: одні бовдури стоять. Отаке й у нас зроблять... Ото! Тоді!

І важко випростується очерет, підіймає гострі кінці, колишеться по березі струмінням довго. Тиха річка синіє, шерехувато одливає гілки та крутить омелу на воді. Сидять, люди дужі, немов дуби з мозолями, важко, грізно кожен думає. Сидять, вмозоливши очі, шукають глибини в синяві. Зупиняються хвилі, наганяють одна одну, наче ненароком обнімають коріння латаття — слабими здрогами перемагають ніч. Застигає ніч, застигає очерет, і дві постаті застигають: ноги в пісок вгрузають. Срібне листя осик без вітру журно балакає. А крізь прозору синь моргають біляві хмарки.

Недалеко вдарило сокирою по дубові. Ярема з товаришем затихли; дивились їхні очі до стуку.

— Ага!—прошипів один. — Хто ж рубає? Біля трясовини! Он воно що! Ходімо!

— А, кинь! Хіба там один?

— Ходім, подивимось!

Пішли. Кущ шелеснув і забив гіллям слід.

— Темно!

— Мовчки йди!—Дійшли. Близько завітрив стук, зачорнів. Пилка деренчить, кидає тирсу.

— Там три! Дуба над кручею рубають! О, кляті!

Круча ховає тирсу в позаторішніх бур'янах. Але ось тріснуло коріння й долетіла балачка.

— Об'їжчий не почує!!

— Він один, а нас аж троє. Хай лишень посміє: трісне лоб. Сокира ж є! — Стовбур хитнувся на глибоку безодню.

— А звернути шию! — Крізь зуби Ярема скрипнув — бери кілок! Дам ділянки! — Рванувся звірем роздратований Ярема. Дуб падав,—маленьким тріском рвалось-валилось трухляве дерево. Запихкався об'їзжчий, теліпає важкий кілок.

— Ага! Вас троє... Хто рубне сокирою? Ну, хто? Кажи!—Троє трохи сами не впали в провалля з дубом.

— Кажи! — не своїм голосом кричить Ярема.—Пошматую всіх вас. Хто дозволив рубати?

Розмахнувсь об'їжчий; луснув, щось хруснуло.

— В кручу позакидаю всіх! Кляті! Ух! — Один упав, а другий матір згадав й шпурнув сокирою, але вона розчавучила тільки кору на липі.

— А де ж ти? Ти! Сюди! Трусишся чи-що? Підходить ближче Ярема до другого. Сокирою кидаєшся, сукин син! Тікай, а то вб'ю.

— Не дуже, — третій обізвавсь. Он диви, не промахнусь. — Кинув і цей. Ярема хотів одхилитись і, як підрізаний, присів.

— А... вбили!... Ті два тікали не оглядаючись. А в бік гострим кінцем врізалась сокира й скривавлена впала, коли ударивсь об свіжий пеньок Ярема.

Прийшов другий.

— О, Яремо! Я ж спіткнувся. Чого б тобі було йти? Хоч би донести до хати.

Ярема стогнав. Другий крутився біля його затуляв виразок.

Потім побіг до хати. Там спали. Застукав. Злякана жінка одчинила, нарешті, почула про чоловіка.

— Ой, лишенько! Чуло ж моє серце! Казала — не йди!

Плаче, а там пугач: гугу-у!гугу-у! Зливаються крики. А син Яремин пішов з дядьком по батька.

Виє простоволоса жінка. Витирає голими кулачками свої сльози хлопчик, собака дивиться на нього, потім тужно підвів голову, з натугою завив.

А не так далеко від хати лежить на червонім пеньку Ярема, а в проваллі — дуб.

ЗМІСТ

1. В ярах 5
2. Дівчина 22
3. Земля 40
4. На станції 63
5. Темрява 81
6. Ліс 97

30-3770

Ціна 30 коп.

(Р)

УКРАЇНСЬКА
КНИЖКОВА ПАЛАТА
3 КВІТ 1931
м. ХАРКІВ,
вул. Артема № 29

ПЕРЕВІРЕНО
012

ПРОВЕРЕНО — 89